

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
 ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
 Книга XXXIV

**СЛУЖЕБНИТЕ ДУМИ В ПОЛЕТО НА ИЗБОРА
 НА СЛАВЯНСКИТЕ КНИЖОВНИЦИ:
 БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ПРЕДЛОГА прѣзъ**

Марияна Цибранска-Костова
 Институт за български език, БАН

**THE FUNCTION WORDS IN THE FIELD OF CHOICE
 OF SLAVIC WRITERS:
 NOTES ON THE PREPOSITION прѣзъ**

Mariyana Tsibranska-Kostova
 Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

Резюме: Статията анализира примери за употребата на предлога прѣзъ в два юридически текста, свързани със славянския Юг: препис на *Прохирона* в състава на *Южнославянската кръмчая* с тълкувания по нейния *Иловички препис* от 1262 г. и най-ранния запазен номоканон в българските ръкописни сбирки – ръкопис № 1160 от Църковния историко-архивен институт на Българската патриаршия в София, датиран от 60–80-те години на XIV в. Целта е да се разкрие неговата семантично-функционална характеристика, като се използват примери с ясна контекстуализация и от един и същ жанр. Известно е, че този предлог не е засвидетелстван в класическите старобългарски паметници. През старобългарския период негово съответствие е предлогът чрѣсъ. Привеждат се сравнения с други преводни славянски юридически текстове.

Ключови думи: *през*, юридически дискурс, служебни думи в средновековния български език

Abstract: The article analyzes some data for the use of the preposition прѣзъ in two juridical texts, related to the South of Slavs, namely: the Procheiros nomos from the Southern Slavonic Kormchaya book with commentaries according to its Ilovitsa copy from 1262, and the earliest preserved Nomocanon in the Bulgarian manuscript repositories – Ms. Slav. № 1160 from the Church Historical and Archive Institute to the Saint Synod of the Bulgarian Orthodox Church, dated from the 60–80 years of the 14th century. The main goal is to reveal

its semantic and functional characteristics by using examples of clear contextualization and from one and the same genre. It is known that this preposition has not been recorded in the classical Old Bulgarian (Old Slavonic) manuscripts from 10th–11th centuries. During this period its equivalent preposition is *чрѣсъ*. Provided are comparisons with other translated Slavonic juridical texts.

Keywords: *през*, juridical discourse, function words in medieval Bulgarian language

Съвременната славистична медиевистика разполага със системни бази данни за диагностика на преводаческите похвати, центрове и школи, а отгук за локализация и датировка на преводите и ръкописите. Служебните думи също се вписват в обсега на езиковите маркери, които могат да допринесат за разкриването на езиковата природа на един преводен текст. Достатъчно е да се спомене двойката задлози *ради-дѣла*, представители на Кирило-Методиевата и преславската преводаческа норма (Славова/Slavova 1989: 92–94). Редица предлози както в старобългарски, така и в съвременния български език са проучвани във фундаментални научни изследвания с обобщаващ теоретичен характер или по повод на конкретни издателски и изследователски задачи върху един писмен паметник или превод (Геродес/Gerodes 1963: 313–368; Ходова/Khodova 1971; Асенова/Asenova 1972; Минчева/Mincheva 1983; Гешев/Geshev 1989 и др.).

Настоящата статия е посветена на употребите на предлога *прѣзь*–*прѣзь* в два преводни юридически източника: 1. Първия цялостен превод на византийския светскоправен свод *Прохирон* (*Прόχειρος νόμος*) от състава на *Южнославянската крѣмчая* с тълкувания по нейния най-ранен запазен *Иловички препис* от 1262 г. (нататък *П*); 2. Най-ранния каноничноправен сборник, запазен в българско книгохранилище – ръкопис № 1160 от Библиотеката на Църковно-историческия и архивен институт към Св. синод на Българската православна църква в София (нататък *ЦИАИ 1160*). Ръкописът е български по произход и се датира от 60–80-те години на XIV в. Той е представител на един преводен юридически състав по все още неустановен гръцки източник, но езиковият характер на превода също е с български черти (Архивски номоканон/Archivski nomokanon 2007). Причините за този избор са възможността да се проследят употребите на предлога в ясно зададена текстова среда, т.е. в текстове от един и същ жанр на средновековната писмена традиция, и да се направят съпоставки с по-ранни писмени представители на юридическия дискурс. Където това е възможно, се привеждат гръцките съответствия на предлога *прѣзь*.

Предлогът *прѣзь* етимологически възхожда към праславянското **perзь*, индоевропейска основа **per*, сравни в лат. *per* с вин. падеж с първично пространствено и темпорално значение за изразяване на действие във или в продължение на период; средство за действие, причина (БЕР/BER 2012: 5, 647–648; РБЕ/RBE; ЛР/LR 1990: 497). Приема се, че е образуван с афиксален аугмент *з*, подобно на *без*, *въз*, *низ*, *чрез* (БЕР/BER 2012: 5, 647; Константинова/Konstantinova 1982: 39). Той попада в една група с други първични и производни предлози, употребявани с винителен падеж в старобългарския език, между които *възь* (по-често пре-

фикс), низъ, сквозъ или сквозѣ (Белић/Belić 1957–1958). Взаимодейства си с някои предлози още в ранния период. Според С. Геродес предлогът **bezъ* се смесва с първичния предлог **perzъ*, за да се изрази значението преминаване през повърхност. Спонтанното развитие и контаминации между **bezъ* и **perzъ* в диалекти на южнославянските езици са засвидетелствани и се отбелязват в редица трудове (ЭССЯ/ESSYA 1975: 2, 10, Леков/Lekov 1966: 63–65, например *brezъ* в словенски и сръбски). С. Геродес допълва: „Из указанного **perzъ* получился также предлог *прѣзь*, попадающий опять в Никод. (сербского извода), имеющий значение ‘сквозъ, через’, *прѣзь иордань*; *прѣзь иорданьскю рѣкѣ* (Геродес/Gerodes 1963: 365). Приведените от автора примери са от *Никодимовото евангелие* по сравнително късен сръбски препис от XVI в. Могат да бъдат добавени примери от по-ранни източници. В съвременния български език основното значение на предлога *през* е за пространствени и темпорални отношения, но с много богато разчленение на вътрешносистемни семантични реализации (Асенова/Asenova 1983: 440, където са посочени 4 позиции на пространственото значение и 3 на времевото; в РБЕ/RBE има общо 9 позиции в двата основни типа отношения). Поради факта, че не са регистрирани употреби на предлога *прѣзь* в класическите старобългарски паметници, той отсъства от *Старобългарския речник* (СтбР/StbR 1999, 2009); ограничено е представянето му в речника на И. И. Срезневски, но далеч по-богато в този на Фр. Миклошич (Срезн./Srezn. 1893: 2, 1649, където без илюстративни примери от средновековни ръкописи се посочва употребата на *прѣзь* – *прѣзь* с вин. падеж и значението му ‘через, сверх’; у Mikl. 1977: 729–730, при това с множество примери именно от юридическите текстове като *Кормчаята* се посочват съответствия на *прѣзь* в гръцки и латински *ὐτέρ, supra; παρά, praeter; κατά; cum, pro*).

Преди да проследим употребите в избраните два източника, нека направим обобщение за състоянието в първите преводни юридически текстове сред славяните. В тях, както и в класическите старобългарски паметници разглежданият предлог отсъства, но в сходни значения се употребява *чрѣсъ* (варианти на изписване в специализираната литература *чрѣсъ, чрѣзь, чьрѣсъ*; прасл. **cěrs < *kerts* – Фасмер/Vasmer 1987, 4: 338; документиран в *Лаврентиевата летопис* от 1096 г. във вариант *чересь* – Срезн./Srezn. 1912, 3: 1501).

Законът за съдене на людете (ЗСЛ) се смята за компилация на св. Методий по титул 17 на византийската *Еклога* (Εκλογή τῶν νόμων, дело на императорите иконоборци Лъв III Исавър (717–741) и съуправителя му Константин V Копроним (съуправник 720–740; император от 741 до 775 г. – Burgmann 1983; Щапов/Shchapov 2011). Той е запазен само в преписи от края на XIII в. насетне (Тихомиров/Tihomirov 1961: 48), като само в един от тях, Устюжкия от края на XIII – началото на XIV в., с безспорно южнославянски произход на протографа, от който е преписан, се регистрира следното предложно-именно съчетание: *достоить ѿ князя земли той чрѣсъ землю да въ иноу землю продадѣть в казус за наказание при блудство с робиня*. В Речника на този паметник Кр. Илиевска привежда съответствия на *чрѣсъ* *διά, παρά* ‘преку, низ’ (Илиевска/Ilievskia 2004: 356; за разстояние,

буквално през областта, преминаване извън границите, отвъд, отгатък, т.е. с пространствено значение). В другите най-ранни преписи това съчетание е пропуснато. В превода на св. Методий на първия славянски номоканон, запазен в препис от края на XIII – началото на XIV в., отново се открива само предлогът *чрьсь*, но с друго значение, например в съчетанието *чрьсь волю, парà γνóμην* ‘преко волята, против’, *чрьсь се, парà таῦта* ‘против това’ и др. (Vašica, Haderka 1971: 280, 283, в чешки превод *proti*). Много богати данни за употребата на *чрьсь* дава *Ефремовската крѣмчая* от края на XII в. – най-старият запазен препис на така наречения *Номоканон* в 14 титула, или *Фотиевата синтагма* в 14 титула без тълкувания (Москва, ГИМ, Син. 227 – Максимович/Maksimovich 2006: 102–113, нататък *ЕК*). Ръкописът представлява руски препис въз основата на старобългарски протограф от епохата на цар Симеон Велики (893–927), извършен в Преслав (Максимович/Maksimovich 2006: 107; Максимович/Maksimovich 2010: 393, 452; Бенешевич/Beneshevich 1906: 246, 418). Руските преписвачи на преписа са вмъкнали някои фонетични и лексикални русизми от местната среда, но са запазили старобългарската подложка. Ето защо в ръкописа може да срещнем редица употреби на *чрьсь*, например:

- *чрьсь волю своѣго епѣпа, парà γνóμην* в 15. правило на св. Апостоли (Бенешевич/Beneshevich 1906, 65); в църковнославянската печатна кормчая в същия контекст *без воли своего епископа* (Правила/Pravila 1912: 53); същото в 35. правило на св. Апостоли; в съвременен превод *против, през, въпреки, без волята на своя епископ*;
- *чрьсь правило, парà τὸν κανόνα* във 2. правило на Първия вселенски събор в Никея (Бенешевич/Beneshevich 1906: 83); в църковнославянската печатна кормчая *не по правилу церковному* (Правила/Pravila 1912: 249);
- *чрьсь строи, ὑπὲρ διοίκησιν* във 2. правило на Втория вселенски събор в Константинопол (Бенешевич/Beneshevich 1906: 96); в църковнославянската печатна кормчая в същия контекст (Правила/Pravila 1912: 378), но липсва предложно съчетание; в съвременен превод *извън пределите, през границите на епископията* (строи, строение назовава църковен диоцез още в най-ранните преводни юридически текстове на славяните);
- *чрьсь си же творѣи, ὁ δὲ парà таῦта ποιῶν* (Бенешевич/Beneshevich 1906: 84); в църковнославянската печатна кормчая в същия контекст *вопреки сему* (Правила/Pravila 1912: 250); подобно в 9. правило на Четвъртия вселенски събор в Халкидон, *чрьсь се сътворетъ, парà таῦта* (Бенешевич/Beneshevich 1906: 116); *вопреки сему* (Правила/Pravila 1912: 548) и др.

Следователно вторият предлог, също недокументиран в корпуса на класическите старобългарски паметници – *чрьсь*, се употребява в най-ранните юридически текстове с винителен падеж и се изравнява по значение с днешните наследници *въпреки, против, срещу, без, извън*. Тази семантична реализация е преносна и обозначава начин на действието, осъществяването му против установен ред и норма. По тази причина съчетаемостта на предлога с абстрактни

съществителни в лексикалното обкръжение от примерите е по-висока, отколкото с конкретни обекти. Може да се приеме за често срещана и дори основна в изследвания юридически жанр. Развива се успоредно на аналогичното значение на предлога *παρά* в гръцки, който с винителен падеж означава именно място на действие – направление или статично положение, от което пряко следствие е преносното ‘излизане от границите на нещо, преминаване извън пределите, нарушение на цялост, ред; срещу, извън, въпреки’ (LS 1996: 1302–1303). Предлогът *чрѣсъ* е познат на редица ранни старобългарски съчинения, при това и в други значения, макар някои от тях да са запазени в по-късни от епохата на възникването си преписи. Електронната медиевистична платформа *Cyrrilomethodiana* с богат текстов корпус позволява да се изведат примерите *чрѣсъ* естѣственъи обычаи; тако н си новааго ааама пороади, законъмъ ражающнмъ са родяща н чрѣсъ естѣство рожьству в *Богословието* и *Небеса* на Йоан Екзарх (в значение *против*); да въздвигъ или чрѣсъ кааь или чрѣсъ рѣкоу пренесе та в краткия *Златоструй* по руски препис от XII в. върху старобългарска подложка (в значение *през*). Вижда се, че е застъпено и пространственото значение за преминаване през някаква повърхност. И в двата случая възникналите падежно-предложни синтактични единици са по същество именни синтагми, типично явление за доминиращата синтетична система, а прилежащият глагол има спомагателна функция.

От тази отправна точка нека сега проследим появата на предлога *прѣзь* в избраните два основни източника:

В *II* се регистрират 10 случая на използване на предлога *прѣзь*. Привеждаме в оригинал и съвременен превод интересувания ни контекст, както и гръцкото съответствие на синтагмата, съдържаща предлога *през*.

1. тѣмже аще прѣзь таковаа бракоу прннвбъщеть се. ѿпадають сѣщенства н сана своего ѿбнажають се (5.2)¹// ако против закона постъпят и към такъв брак се приобщят, отпадат от свещенство и загубват своя сан, *παρά* таῦτα (Zeros 1962: 128);

2. н потомъ явнѣтъ се прѣзь все брауноіе вѣно недано мочужевн (9:12) // ако после се окаже, че против договореното брачната зестра не е дадена на мъжа, *παρ’ὄλον* (Zeros 1962: 142);

3. нбо прѣзь реченоіе повелѣннїе (9:13) // ако противно на указаната разпореда, *παρά* τὴν λεχθεῖσαν παρατήρησιν (Zeros 1962: 142);

4. аще же прѣзь сна повелѣннїа жена дръзнеть къ другомѸ бракоу прннтн (11:17) // ако против тези повели жената дръзне да склучи втори брак, *παρά* ταύτην τὴν παρατήρησιν (Zeros 1962: 150);

¹ Първата цифра показва номера на титула, а втората вътрешния параграф в него. Придържаме се към личен набор на текста според фототипното издание на М. Петрович (Петровић/Petrović 1991: 2766–3276) и нашето изследване (Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2021). Иловичката кръмчая е сръбски по произход ръкопис, представител на рашката писмена норма, с безюсов, едноеров, само с малък ъ правопис.

5 и 6. аще же что прѣзь рѣнаѧ бѹдетъ (28: 2); аще же поставнтъ се прѣзь реченаѧ (28: 3). Става въпрос за съчетанието прѣзь реченаѧ ‘противно на предписанията на закона’, *παρά τὰ εἰρημένα* (Zeros 1962: 182);

7. ннкомоуже ѿ ннхъ не лѣтъ ксть. прѣзь ветхы вбразъ възвыснтн свон дворъ (38: 9) // нито един от тях (собствениците) няма право противно на стария вид да издигне на по-голяма височина своя дом, *παρὰ τὸ παλαιὸν σχῆμα* (Zeros 1962: 207);

8. Нн пещн нн поварннцѣ. прѣзь једннѹ вбщѹѹю стѣнѹ не можеть ннктоже творнтн (38: 17) // Нито пещ, нито кухня може да се построят на (*през*) обща стена, *ἐν τῷ ἐπικοίνῳ τοίχῳ* (Zeros 1962: 208);

9 и 10. прѣзъ все законноѣ врѣме; тъкмо прѣзъ все законноѣ врѣме (38: 48) // през, по време на, в узаконения срок, *παρ’ ὄλον τὸν νόμιμον καιρόν; παρ’ ὄλον τοῦ νόμου καιρόν* (Zeros 1962: 214).

Следователно преобладаващото значение на предлога прѣзь в изследвания текст отново е *против, въпреки, противно на нещо, напреки, срещу*, т.е. преносното за изразяване на начина на действието. Има само три случая, в които прѣзь реализира: пространственото значение *през повърхността на нещо, върху, на нещо* (пример 8) и темпоралното значение *по време на, през определен срок от време* (примери 9 и 10). Непременно трябва да се отбележи, че в руския препис на *П* в състава на сборника за съдебната практика *Мерило праведное* от XIV в. редакционните промени на руските преписвачи водят до множество промени, включително във възприемането на изследвания предлог. В нито една от десетте контекстови употреби обаче в руския сборник не е запазена изконната форма прѣзь. Тя е заменена от варианти: *преже* (руски фонетичен вариант на прѣжде като темпорален предлог, но без смислова опора в текста, вероятно поради неразбиране и смислова контаминация), *чресъ*, *чресо*, *прѣдъ* или пък изобщо липсва. Примери: ли преже повелѣннѧ сего 11:17; прѣдъреченаѧ 28:2; преже ветхнн вбразъ 38: 9; чресъ овщѹю стѣнѹ 38:17; чресо все законноѣ время 38: 48 (*Мерило праведное/Merilo Pravednoe* 1961: 268a, 288a, 312a, 312б, 318б).

Сега да проследим реализациите на същия предлог прѣзь във втория източник, който също е юридически, но с един век по-късен. В каноничния сборник *ЦИАИ 1160* се срещат следните две групи примери:

1. Прѣзь за обозначение на период от време ‘през, по време на’ е засвидетелстван два пъти в следните примери: да не причастн са на рѹжѣство хѹѹ, ни на петрѹ днѣъ, и прѣз стѣѧ посты да покѣет са, 97б; да са не причастн прѣзь все лѣто до .с. днѣи поклон. вѣ. 98a². В други преписи на същия образец, като например в съхранявания в Библиотеката на Румънската академия ръкопис *BAR 148*, XV в., л. 139a, и двете употреби са запазени, което оз-

² Всички примери се цитират по фототипното издание на ръкопис *ЦИАИ 1160* (Архивски номоканон/Archivski nomokanon 2007), като се спазва сигнирането на листовете, въведено при научната му дескрипция.

начева, че са трайно присъстващи в самия превод от все още неизвестния гръцки образец и са белег на първичния текст: и прѣз тѣе пости да покаѣт' се л. 139а, прѣз в'се лѣто, л. 139а. В двата цитирани примера предлогът развива едно от съвременните си значения в книжовния български език, а именно темпоралната употреба за обозначаване на период от време, в границите на който протича дадено действие. Забележително друг предлог с много по-висока употреба в същия ръкопис *ЦИАИ 1160* – чрѣзь, чрѣсъ, чрась, също се използва в темпорално значение за период от време, сравни ови 860 чрѣзь єдинѣ днѣ, дрѣзи иже чрась два *ЦИАИ 1160*, 1996.

2. Доминиращата употреба на чрѣсъ в паметника следва установените дотук значения в най-ранните юридически текстове, а именно *през, въпреки, против, срещу*, архаичното *преко*. Примери: аще ли кто покѣсит са възати ѿ цркѣи чрѣзь блвєнїа єреова или кромѣ закона *ЦИАИ 1160*, 376; ꙗко чрѣсъ заповѣданаго творѣ *ЦИАИ 1160*, 111а; отроковица аже чрась вола ѿча послѣдоваше блѣдѣщи *ЦИАИ 1160*, 133б. Навлизането на прѣзь в територията на по-разпространения предлог чрѣсъ проличава от симптоматичното изписване на днешното сложно прилагателно 'противоестествен' и сродни по смисъл изрази: въ чрѣсьєстьствьны *ЦИАИ 1160*, 46б; прѣзь єство *ЦИАИ 1160*, 53а; на прѣзьєстьствьны грѣхы *ЦИАИ 1160*, 59б (чрѣсъ єстьство, єстьствьныи, в гр. τὸν παρὰ φύσιν).

От казаното можем да направим заключението, че в българската писмена традиция предлогът прѣзь се документира в паметници от така наречения среднобългарски период в историческия развой на българския език. В своето изследване В. Гешев посочва, че предлогът прѣзь е контактен, инклузивен и центропресичащ предлог, и привежда данни за присъствието му в емблематични паметници с прояви на разговорна българска реч като влахобългарските грамоти, *Чергедските молитви* от XVI в. и *Тихонравовия дамаскин* от XVII в. В последния паметник статистическите данни свидетелстват за пълен превес на неговото темпорално значение (Гешев/Geshev 1989: 209, 551–553). Фактите от изследваните юридически текстове показват, че служебната дума търпи въздействието и поради звукова близост, и поради системата от значения, които развива, от своя документиран предходник чрѣсъ, и този въпрос заслужава допълнително проучване. Във всеки случай налице е тяхната синонимия. Специфична употреба и на двата предлога в юридическите текстове е значението 'против, въпреки', което несъмнено се е развило въз основа на прякото пространствено значение, но остава дискурсен маркер именно за юридическата сфера. Подобно развитие е логично, тъй като задълбочаването на аналитичните тенденции в българския език води до повишена честота на предложно-именни съчетания, а това обективно подпомага по-нататъшното обогатяване на пространствено-времените отношения с нови семантични валенции. Забележително именно това най-често значение днес е нерелевантно и може да се наблюдава само в остарели и диалектни изрази от типа *ходи през сила* 'против, въпреки' (БЕР/BER 2012, 5: 647), фразеологизма *правя нещо през главата на някого* 'без

знанието, разрешението’; сравни още замяната с *прекомерно* на старобългарското съчетание < прѣзъ, чрѣсъ мѣрѣ и др.

Заслужава отговор въпросът защо предлозите прѣзъ и чрѣсъ отсъстват от класическите старобългарски паметници въпреки техния праславянски произход на първични предлози. Най-вероятният отговор е изграждането на книжовна норма при превода на определени гръцки граматически единици в писмената реч и синонимията между тях. В системата на служебните думи съществува вариантност в избора на едно или друго преводаческо решение. За да се отразят адекватно всички възможни релации в синтактичната структура на изречението, преводачите използват редица други предлози в съответствие на поливалентния и употребяван с три падежа гръцки предлог *παρά*, като *везъ*, *въ*, *изъ*, *о* и др. (СтбР/СтбR 1999: 55, 202, 600 и др.). Зачестяването в документирането на прѣзъ е последица от аналитичните тенденции в развоя на българския език, както от тенденцията към премахване на вариантността в полза на винителния падеж. Обстоен анализ на този процес предлага В. Гешев (Гешев/Geshev 1989: 631). Ако отново се обърнем към текстовия корпус на платформата *Cyrrilomethodiana*, ще установим примери от XIV в. наметне: прѣзъ въса годинѣ в *Германовия сборник* от 1358–1359 г., в препис на Йоан Златоуст от XIV в., дори в заглавието *о великѣ петки прѣзъ годи* по историко-апокалиптично съчинение в състава на *Велешкия сборник* от XV–XVI в. Фактите съвпадат с данните, привеждани в лексикографски справочници, за най-ранно документиране на прѣзъ в текстове от XIII в., според БЕР в старосръбски, рядко в староруски (БЕР/BER 2012: 5, 646). Разглежданият църковноюридически сборник *ЦИАИ 1160* безспорно отразява не просто българската езикова среда на възникването на самия ръкопис, но още по-важното – българския характер на самия превод от неустановен с точност византийски образец. Има всички основания примерите за употребата на предлога прѣзъ в този паметник да се разглеждат като проява на жива българска разговорна реч.

Примерите за употребата на прѣзъ през среднобългарския период със сигурност са повече и обхващат посочените основни значения, но точно кои са първите писмени появи, на този етап на лексикографиране на българските средновековни текстове не може да се отговори категорично. Може да се предположи, че те поемат споменатите функции на *чрѣсъ*, *чрѣсъ* > *чрез*, който днес е стеснил значението си и се е специализирал в означение на средството, оръдието на действието или начина, по който се осъществява самото действие. При наличие на два предлога с аналогични или сходни употреби задължително е трябвало да настъпи разделение на семантичните реализации и функции. В този смисъл съвместната употреба на прѣзъ и чрѣсъ в *ЦИАИ 1160* илюстрира етап от този процес. Изписването в *П* на един друг предлог, произведен от наречие – *сквозѣ*, във варианта *скрозѣ* за гр. *δίω* в 38: 24, 25, 45, 46, 52 и др., също отразява взаимодействието на предлози поради общност в мотивиращия семантичен признак, тъй като и *сквозѣ* (*сквозъ*) се употребява с винителен падеж за означаване на преминаване на нещо през предмет, обект или група предмети, движение през

повърхност, каквото значение развиват *пръзъ* и *чръсъ* (Павлова/Pavlova 1977: 124–129). А. Белич посочва още няколко старославянски предлога, производни от първични праиндоевропейски предлози или наречия с окончания на косвени падежи, които се употребяват само с вин. падеж и които са могли да си взаимодействат, като *сквозъ*, *чръсъ*, *възъ*, в сръбски *кроз*, *проз*, *низ* и др. (Белић/Belić 1957–1958: 8). Контаминация между предлози отразяват писмените факти от редица среднобългарски паметници, например вариантът *скрозъ* вместо *сквозъ* е фиксиран в *Ягичевия златоуст* от XIII в., *Берлинския сборник* от XIV в., *Тиквешкия сборник* от XVII в. и др. Наред с много други и по-значими системни преобразувания, среднобългарският период в езиковата история се отличава с активно взаимодействие между предлози с аналогична или близка семантично-функционална характеристика.

От всичко казано може да се направи заключението, че служебните думи имат значение за изграждането на устойчива книжовна норма, а в конкретния случай с изследвания предлог *пръзъ* – за задържането в езика на средства за изразяване, които си взаимодействат, без да променят основната си граматическа характеристика, нито основните значения от миналото до днес, но ги преразпределят в динамично променящата се система от предлози. Именно переходът от синтетизъм към аналитизъм налага специализация във функциите на предлозите и повишава обективно тяхното присъствие в предложно-падежни съчетания. Основни семантично-функционални реализации на предлога *пръзъ* в историята на българския език остават пространствените и темпоралните, доколкото понятията пространство и време са най-важните обстоятелствени величини, които описват поведението на човека в света и пряко се съотнасят със заобикалящата го действителност.

В светлината както на историческата лингвистика, така и на лингводидактиката изследваните процеси отговарят на необходимостта от изграждане на връзки между диахрония и синхрония. Разгледаният материал е само частен, но пореден пример за безспорния континуитет между съвременния български език и по-старите етапи на неговия развой.

Литература

- Архивски номоканон 2007:** *Архивски номоканон. Български ръкопис от XIV в.* Фототипно издание. Изданието подготвиха А. Кръстев и Цв. Янакиева. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007.
- Асенова 1972:** Асенова, П. Общност в употребата на най-характерните граматикализирани предлози в славянските езици. – *Годишник на СУ, ФСФ*, год. 66, 1972, кн. 1, 179–250.
- Асенова 1983:** Асенова, П. Предлог. – В: *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. София: Издателство на БАН, 1983, 409–445.

- Белић 1957–1958:** Белић, А. Падежна система и происхождение предлогов. – *Јужнословенски филолог*. Т. XXII. Београд, 1957–1958, 1–17.
- Бенешевич 1906:** Бенешевич, В. Н. *Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований*. Т. 1. СПб: Типография Императорской академии наук, 1906.
- БЕР:** *Български етимологичен речник*. Т. 4. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012.
- Геродес 1963:** Геродес, С. Старославянские предлоги. – В: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага, 1963, 313–368.
- Гешев 1989:** Гешев, В. *Предложната система в българския и полския език (до XVII в. включително)*. Дисертация за получаване на научната степен „кандидат на филологическите науки“. София: СУ „Климент Охридски“, 1989.
- ЗСЛ 1961:** *Закон судный людем краткой редакции*. Подготвили к печати М. Н. Тихомиров, Л. В. Милов. Москва: Издательство Академии наук, 1961.
- Илиевска 2004:** Илиевска, Кр. *Законъ соудни людъмъ*. Скопје, 2004.
- Илчев 1991:** Илчев, П. Предлози. – *Грамматика на старобългарския език*. Фонетика. Морфология. Синтаксис. София: Издателство на БАН, 1991, 350–356.
- Константинова 1982:** Константинова, В. *Предлозите в българската граматична литература*. София: Издателство на БАН, 1982.
- Леков 1966:** Леков, Ив. Контаминация на предлози – вариантен типологичен модел в някои от славянските езици. – В: *Studia językoznawcze: poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi*. Wrocław: Zakład Naradowy Imienia Ossolińskich, 1966, 63–65.
- ЛР 1990:** *Латински речник*. Съст. Войнов, М., Ал. Милев. София: Наука и изкуство, 1990.
- Максимович 2006:** Максимович, К. А. Древнерусская Ефремовская кормчая XII в.: локализация перевода в связи с историей текста. – В: *Лингвистическое источниковедение*. 2004–2005. Москва, 2006, с. 102–113.
- Максимович 2010:** Максимович, К. А. *Византийская синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе*. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели. Т. I–II. Frankfurt am Main: Т. I–II. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 2010.
- Мерило праведное 1961:** *Мерило праведное по рукописи XIV века*. Под ред. М. Н. Тихомирова. Москва: Издательство Академии наук, 1961.
- Минчева 1973:** Минчева А. Обектните локативни конструкции с предлог НА в старобългарски и отношението им към българския аналитизъм. – В: *Славистичен сборник*. По случай VII международен конгрес на славистите във Варшава. София, 1973, 93–106.
- Павлова, Р.** *Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с болгарским*. София: Издателство на БАН, 1977.
- Петровић 1991:** Петровић, М. *Законоправило или Номоканон светога Саве*. Иловички препис 1262 г. Горњи Милановац: Дечје новине, 1991.
- Правила 1912:** *Правилата на Св. Православна Църква с тълкованията им*. Под редакцията и превода на свещеник д-р Ст. Цанков, протодиакон Ив. Стефанов, П. Цанев. Т. 1. София: Печатница на С. М. Стайков, 1912.
- РБЕ:** *Речник на българския език* <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> (посетен на 12.07.2020)

- Славова 1989:** Славова, Т. Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – В: *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 6. София: Издателство на БАН, 15–129.
- Срезн. 1893–1912:** Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. 1–3. СПб., 1893–1912.
- Станишева 1966:** Станишева, Д. С. *Винительный падеж в восточнославянских языках*. София: Издателство на БАН, 1966.
- СтбР 1999, 2009:** *Старобългарски речник*. Т. 1. А–Н. София: Валентин Траянов, 1999; Т. 2. О–У. София: Валентин Траянов, 2009.
- Фасмер 1987:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 4. Москва: Прогрес, 1987.
- Ходова 1971:** Ходова К. И. *Падежи с предлогами в старославянском языке: опыт семантической системы*. Москва: Наука, 1971.
- Цибранска-Костова 2020:** Цибранска-Костова, М. *Прохиرون/Закон градски. Юридическото наследство на православното славянство*. София: Валентин Траянов, 2021.
- Щапов 2011:** Щапов, Я. Н. *Византийская „Эклога законов“ в русской письменной традиции*. Исследование, издание текстов и комментарии. СПб: Изд. Олега Абышко, 2011.
- ЭССЯ 1975:** *Этимологический словарь славянских языков*. Праославянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1975, вып. 2.
- Burgmann 1983:** Burgmann, L. *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V*. Herausgegeben von L. Burgmann, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 10. Löwenklau – Gesellschaft e.V. Frankfurt am Main, 1983.
- Cyrrilomethodiana:** електронен портал за Кирилometодиевистика <<https://cyrrilomethodiana.uni-sofia.bg/>>. (посетен на 20.01.2020).
- LS 1996:** *A Greek-English Lexicon*. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. Oxford, with revised supplement. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Mikl 1977:** Miklosich, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Reprint. Wien 1862–1865. Neudruck der Ausgabe. Wien: Scientia Verlag Aalen, 1977.
- Zepos 1962:** Zepos, I., P. Zepos. Prochiron. – In: *Jus Graecoromanum*. Vol. 2. Leges imperatorum Isaurorum et Macedonum. Ed. altera. Scientia Aalen, 1962 (reprint Athen, 1931), 114–228.

References

- Arhivski nomokanon 2007:** *Arhivski nomokanon. Balgarski rakopis ot XIV vek* [Archivski Nomocanon. Bulgarian Manuscript from the 14th century]. Fototipno izdanie. Izdaniето podgotviha A. Krastev i Ts. Yanakieva. Shumen: Universitetsko izdatelstvo, 2007.
- Asenova 1972:** Asenova, P. Obshnost v upotrebata na nay-harakternite gramatikalizirani predlozi v slavyanskite ezitsi [Common features in the use of the most characteristic grammaticalized prepositions in the Slavic languages]. – *Godishnik na SU, FSF*, god. 66, 1972, kn. 1, 179–250.

- Asenova 1983:** Asenova, P. Предлог. – V: *Gramatika na savremenniya balgarski knzhoven ezik* [Grammar of the modern Bulgarian literary language]. T. 2. Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1983, 409–445.
- Belić 1957–1958:** Belić, A. Padežnaya sistema i proishozhdenie predlogov [Case system and the origin of the prepositions]. – *Južnoslovenski filolog*. T.HHP. Beograd, 1957–1958, 1–17.
- Beneshevich 1906:** Beneshevich, V. N. *Drevneslavjanskaya kormchaya XIV titulov bez tolkovaniy* [Old Slavonic Krmcaja of 14 Titles without Commentaries]. T. 1. SPb: ORYAS Imperatorskoy akademii nauk, 1906 (reprint Leipzig, 1976).
- BER 2012:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T.4. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2012.
- Burgmann 1983:** Burgmann, L. *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.* Herausgegeben von L. Burgmann, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Bd. 10. Löwenklau – Gesellschaft e.V. Frankfurt am Main, 1983.
- Cyrrilomethodiana:** Electronen portal za kirilometodievistika <<https://cyrrilomethodiana.uni-sofia.bg/>>. (retrieved on the 20.01.2020).
- ESSYA 1975:** *Etimologicheskij slovar' slavyanskikh yazykov* [Etymologic dictionary of Slavic languages]. Praslavyanskiy leksicheskiy fond. Pod red. O. N. Trubacheva. Moskva: Nauka, 1975, vyp. 2.
- Gerodes 1963:** Gerodes, S. Staroslavjanskiye predlogi. – V: *Issledovaniya po sintaksisu staroslavjanskogo yazyka* [Studies on Old Slavonic syntax]. Praga, 1963, 313–368.
- Geshev 1989:** Geshev, V. *Predlozhnata sistema v balgrskiya i polskiya ezik (do XVII v. vklyuchitelno)* [Prepositional system in Bulgarian and Polish until the 17th century]. Disertatsiya za poluchavane na nauchnata stepen „kandidat na filologicheskite nauki“. Sofia: SU „Kliment Ohridski“, 1989.
- Ilievska 2004:** Ilievska, Kr. *Zakon sudniy lyudem* [Law for juggling people]. Skopje, 2004.
- Ilchev 1991:** Ilchev, P. Predlozi. – V: *Gramatika na straobalgarskiya ezik* [Old Bulgarian Grammar]. Fonetika. Morfologiya. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1991, 350–356.
- Khodova 1971:** Khodova K. I. *Padezhi s predlogami v staroslavjanskom yazyke: opyt semanticheskoy sistemy* [Cases with prepositions in Old Slavonic: attempt to semantic system]. Moskva: Nauka, 1971.
- Konstantinova 1982:** Konstantinova, V. *Predlozite v balgarskata gramatichna literatura* [Prepositions in the Bulgarian grammatical literature] Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1982.
- Lekov 1966:** Lekov, Iv. Kontaminatsiya na predlozi – varianten tipologichen model v nyakoi ot slavyanskite ezitsi [Contamination of prepositions – a variant typological model in some Slavic languages]. – In: *Studia językoznawcze: poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1966, 63–65.
- LR 1990:** *Latinski rechnik* [Latin dictionary]. Sast. Voynov, M., Al. Milev. Sofia: Nauka i izkustvo, 1990.
- LS 1996:** *A Greek-English Lexicon*. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. Oxford, with revised supplement. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Maksimovich 2006:** Maksimovich, K. *Drevnerusskaya Yefremovskaya kormchaya XII v.: lokalizatsiya perevoda v svyazi s istoriyey teksta* [The Old Russian 12th century Efremovskaya kormchaya: localization of the translation in relation to the text history]. – V: *Lingvisticheskoye istochnikovedeniye*. 2004–2005. Moskva, 2006, 102–113.

- Maksimovich 2010:** Maksimovich, K. *Vizantijskaja sintagma 14 titulov bez tolkovanij v drevnebolgarskom perevode* [Byzantine Syntagma of 14 Titles without Commentaries in Old Bulgarian Translation]. Slavjano-grecheskij, grechesko-slavjanskij i obratnyj (slavjanskij) slovoukazateli. T. I–II. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 2010.
- Merilo pravednoe 1961:** *Merilo pravednoe po rukopisi XIV veka* [Measure of righteousness]. Pod red. M. N. Tihomirova. Moskva, Izdat. Akademii nauk, 1961.
- Mikl 1977:** Miklosich, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Reprint. Wien 1862–1865. Neudruck der Ausgabe. Wien: Scientia Verlag Aalen, 1977.
- Mincheva 1973:** Mincheva, A. Obeknite lokativni konstruksii s predlog NA v starobalgarski i otnoshenieto im kam balgarskiya analitizam [Object locative constructions with preposition NA in Old Bulgarian in respect to Bulgarian analythism]. – In: *Slavistischen sbornik*. Po sluchay VII mezhdunaroden kongres na slavistite vav Varshava. Sofia, 1973, 93–106.
- Pavlova 1977:** Pavlova, R. *Prostranstvennyye konstruksii v drevnerusskom yazyke v sopostavlenii s bolgarskim* [Space constructions in Old Russian in comparison to Bulgarian]. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1977.
- Petrović 1991:** Petrović, M. *Zakonopravilo ili Nomokanon svetoga Save. Ilovički prepis 1262 godina* [Zakonopravilo, or the Saint Sabbas's Nomocanon. Ilovitsa copy from 1262]. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991.
- Pravila 1912:** *Pravila na Svetata Pravoslavna Tsarkva s talkovaniyata im* [Canons of the St. Orthodox Church with commentaries]. Pod red. na sveshtenik dr. St. Tsankov, protodiakon Iv. Stefanov, P. Tsanev. T. 1. Sofia: Pechatnitsa na S. M. Staykov, 1912.
- RBE:** *Rechnik na balgarskiya ezik* [Dictionary of Bulgarian] <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> (retrieved on the 12.01.2020).
- Shchapov 2011:** Shchapov, Ya. N. *Vizantijskaja „Ekloga zakonov“ v russkoj pis'mennoj traditsii* [The Byzantine „Ekloge ton nomon“ in the Russian Manuscript Tradition]. Issledovaniye, izdaniye tekstov i kommentarii. SPb: Izdatel'stvo Olega Abyshko, 2011.
- Slavova 1989:** Slavova, T. Preslavska redaktsiya na Kirilo-Methodieviya starobalgarski evangelski prevod [Preslav recension of the Cyrillo-Methodian Gospel translation]. – V: *Kirilo-metodievski studii*. Kn. 6. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1989, 15–129.
- Srezn. 1893–1912:** Sreznevskiy, I. I. *Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka*. [Materials for History of the Old Russian Language]. T. 1–3. SPb., 1893–1912.
- Stanisheva 1966:** Stanisheva, D. S. *Vinitel'nyy padezh v vostochnoslavjanskikh yazykakh* [Accusative in the Eastern Slavic languages]. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1966.
- StbR 1999, 2009:** *Starobalgarski rechnik* [Old Bulgarian Dictionary]. T. 1. A–H. Sofia: Valentin Trayanov, 1999. T. 2. O–Y. Sofia: Valentin Trayanov, 2009.
- Tsibranska-Kostova 2021:** Tsibranska-Kostova, M. *Prohiron/Zakon gradski. Yuridicheskoto nasledstvo na pravoslavnoto slavyanstvo* [Prohiron/ Zakon gradski. The juridical legacy of the Orthodox Slavs]. Sofia: Valentin Trayanov, 2021.
- Vasmer 1987:** Vasmer, M. *Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka* [The Etymological Dictionary of Russian language]. T. 4. Moskva: Progres, 1987.
- Vašica, Haderka 1971:** Vašica, J., K. Haderka. Nomokanon. – In: *Magnae Moraviae Fontes Historici*. T. 4. Textus Iuridici Supplementa. Brno, 1971, 205–363.

Zepos 1962: Zepos, I., P. Zepos. Prochiron. – In: *Jus Graecoromanum*. Vol. 2. *Leges imperatorum Isaurorum et Macedonum*. Ed. altera. Scientia Aalen, 1962 (reprint Athen, 1931), 114–228.

ZSL 1961: *Zakon sudniy lyudem kratkoy redaktsiy* [Law for juggling people]. Podgotvili k pechati M. N. Tihomirov, L. V. Milov. Moskva: Izd. Akademii nauk, 1961.

Проф. дфн Марияна Цибранска-Костова
Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17
1113 София, България
tzibran@ibl.bas.bg

Prof. Mariyana Tsibranska-Kostova, DSc
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language „Prof. Lyubomir Andreychin“
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria
tzibran@ibl.bas.bg